

Kósa László

KOLOZSVÁR, A FRONTVÁROS

Jakab Albert Zsolt: *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2012, 320 oldal

Jakab Albert Zsolt: *Ez a kő tétetett... Az emlékezet helyei Kolozsváron (1440–2012). Adattár*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2012, 511 oldal

Pierre Nora jelentős elméleteket és előzményeket fölhasználva alkotta meg a hétkötetes *Les Lieux de memoire*-t (1984–1992), amely a századvég történettudományára, sőt más tudományterületekre is kiterjedően nemzetközi viszonylatban igen nagy hatást gyakorolt – talán nem túlzás állítani, divatot is teremtett. Ösztönzései nyomán ma már csaknem áttekinthetetlen szakirodalom-halmaz született. Legyen szabad itt mindössze két jelentős műre utalni. A németek hamar megalkották az „emlékezeti helyeikről” szóló köteteket (az Étienne François-Hagen Schulze szerkesztette *Deutsche Erinnerungsorte* I–III., amely 2001-től több kiadást, népszerű változatot is megért), az osztrákok hasonlóképpen szintén kiadták a magukét (Emil Brix-Ernst Bruckmüller-Hannes Stekl szerkesztésében: *Memoria Austriae* I–III., 2004–2005). Mindkét terjedelmes mű szerkesztői és szerzői – élve az eredeti minta által kínált sokoldalúság és rugalmasság lehetőségével – attól lényegesen elütő, önálló köteteket hoztak létre. Azért utaltunk éppen rájuk, mert elgondolkodtató, hogy hasonló magyar vállalkozás eddig miért nem jelent meg. Ne a Nyugat üdvös követségének toposza merüljön most föl előttünk, bár azt se zárjuk ki, hanem a szomszédság valamelyes hasonló gondjainak példája. A magyar kultúrával és múlttal sok fontos szálon összefonódó németek és osztrákok, akiknek nemzeti identitása az európai átlagot (ha van egyáltalán ilyen) jelentősen meghaladó mértékben speciális kérdésekkel és tartósan sok feszültséggel terhes, oly gyorsan folyamodtak egy vonzóan eredeti mintához, hogy segítségével új válaszokat nyerjenek. Nem lett volna gyümölcsöző a magyaroknak is ugyanezt akár már egy évtizeddel ezelőtt megtenni? Tagadhatatlan, hogy nekünk is vannak eredményeink az emlékezetkutatásban. Különösen fontos a kulturális emlékezet, a történeti emlékezet korszerű fogalmainak meggyökereztetése, nem utolsósorban a kulturális örökség korszerű számon tartásának elterjesztése. Nem csatlakozva föltétlenül a francia emlékezeti helyek kínálta előképhez, az attól független, a párhuzamos, a kapcsolódó vagy kiágazó emlékezetkutatások tárgyköreiből nem egy tanulmány, sőt könyv született, melyek fölsorolása itt szükségtelen. Ám igazán komoly súlyú mű mostanáig, Jakab Albert Zsolt fontos és értékes ikerkönyvéig nem látott napvilágot.

Jakab Albert Zsolt munkája sem Nora-adaptáció, bár számos más, a témakörben ma már klasszikusnak nevezhető szerző között rá is hivatkozik, és más megközelítést valósít meg, mint a nemrég megjelent, Pécs városát emlékezeti helyként bemutató úttörő kötet (*A város láthatatlan mintázata*, szerk. Havasréti József – K. Horváth Zsolt – Szijártó Zsolt,

2010). Egyetlen témát kiválasztva, kizárólag az emlékállítással foglalkozik: Jakab széles elméleti tájékozódásra, az emlékezet kultusz és kutatás nemzetközi eredményeire tevőlegesen támaszkodó monográfiát alkotott.

A kötetek szorosan kapcsolódnak egymáshoz, érdemes azonban először az adattárat kézbe venni, amely kronológiába rendezett 768 tételben a vizsgálat anyagát tartalmazza. A szerző tágra értelmezve az emlékállítás fogalmát, a nyilvános és félnyilvános térben megjelenő minden (emlékeztető) feliratot, akár tulajdonosi névbetűt is, szobrot, emléktáblát, emlékművet, valamint az emlékezetet szolgáló egyéb ábrázolást (például címet) emlékezet helyeinek tekintett és regisztrált Kolozsvárott, a jelenleg megtekinthetőket és a már nem létezőket, ám adatolhatókat egyaránt. A legkorábbi a kolozsmonostori templom oldalán fennmaradt, 1440-ben készült gótikus napóra, a legkésőbbi a Sinor Dénes orientalista professzor szülőházán 2012. július 25-én elhelyezett tábla. Az utóbbi adat tanúja a mű „naprakész” voltának, ugyanis a könyvek 2012 augusztusában már elhagyták a nyomdát. Az egyes tételek – csaknem hiánytalanul – tartalmazzák az emlékezeti hely fényképét (rajzát), feliratát, leírását, állításának időpontját és helyét, végül igen szűkszavúan a rá vonatkozó legfontosabb tudnivalókat és irodalmat. Bár adattárat egyhuzamban olvasni nem igazán vonzó, az érdeklődő jól teszi, ha ezúttal a kronológiát követve, kihagyás nélkül halad rajta végig. Az anyag elemzése a másik kötetbe került, ám az adatok folyamatos, pusztán olvasása sem unalmas, mert csupán minimális történelmi háttér-információk birtokában – kommentár nélkül – szinte értelmezik az egyes tételeket.

A szerző a teljesség igényével mutatja be anyagát. Ha ez nem is az amúgy általában kérdéses eszményi teljességet jelenti, hanem a kutatás lehetőségeinek teljes kiaknázását, a föltárás teljesítménye mindenképpen elismerésre méltó. Csupán azért is, mert a 20. századi politikai változások jelentékeny arányú emlékpusztulással jártak (erről alább még lesz szó), az írásos források hozzáférhetősége pedig nem egyszer esetleges.

Egyetlen komoly hiányérzetünk van: a számbavételből kimaradt a Házsongárdi temető, ez a jelentős magyar nemzeti emlékezeti hely, kolozsvári viszonylatban pedig alighanem a néhány legnevezetesebb egyike. A mű saját emlékállítási fogalmában gondolkodva: számos jeles embernek a sírköve a városban az egyetlen emlékműve (például Misztótfalusi Kis Miklós, Gyarmathi Sámuel, Bölöni Farkas Sándor, Kriza János). Nyomós és elfogadható érv, hogy a terjedelmet szétfeszítette volna a temetők teljeskörű vizsgálatba vonása. Szükséges lett volna azonban áthidaló megoldást találni. Legalább egy vázlatos alfejezetet szentelni nekik, amelybe bekerülhetett volna a kihagyást kellő érveléssel alátámasztva a Házsongárdi temető – egyre növekvő irodalma alapján – legfontosabbnak tartott, védettnek mondható sírjainak felsorolása nevekkal és évszámokkal. Tegyük hozzá, a szerző kihagyás melletti érvelését gyöngíti, hogy esetenként kivételt tesz (hősi temetők), és a templomi, templomkörüli síremlékeket is regisztrálja.

E kis kitérő után tekintsük át vázlatosan a kolozsvári emlékállítás történeti szakaszait. A korai előzményektől mindmáig folytonos az emlékállítás, de indítékai történeti koronként és politikai fordulatonként változtak. A 19. század elejéig a település eltűnő részleteit, mégis elsősorban a jelen állapotot igyekeztek megörökíteni. A 19. század első

felétől, a nemzeti gondolat terjedésétől, egyúttal a romantika történelem iránti érdeklődésétől is serkentve kezdett teret hódítani a múlt emlékéllítással történő megjelenítése. Az indítékok között pedig az addigi egyházi (vallási) és magántermészetűek mellett jelentkeztek a politikai és a különféle ideológiai motivációk is. Annak ellenére azonban, hogy Kolozsvárt századok óta Erdély fővárosaként és magyar történetének legfontosabb színtereként tartották számon, a magyar emlékéllítés 1918 előtt szerény mértékű maradt. Még a historizmus szoboremelő kedve is kevésbé érvényesült, kivéve Fadrusz János monumentális Mátyás-élművét. A 20. században majd olyannyira jellemzővé váló nemzeti rivalizálással nem találkozunk. Az első etnikai konfliktus a szász diákok honvédelemmű-rongálásával következett be 1896-ban.

Az emlékéllítés történetében merőben új elemet hozott az 1918-i impériumváltás. Kolozsvár román történetét ekkor kezdik kitalálni. A szerző egy 1923-ban kiadott úti kalauzban bukkant ennek első nyomaira. A magyarral összevetve korábban viszonylag kevés román kulturális és történelmi vonatkozás kötődött a településhez. Ezeknek a súlya persze függ az utókor értelmezéseitől, a fölértékeléstől és a bővítésektől. Azért az elgondolkodtató, ami a kutatástörténeti fejezetből kiderül, hogy máig nem született Kolozsvárról román nyelven összegző várostörténeti monográfia. Amire korábban nem akadt példa, mert indokok sem mutatkoztak (román emlékezeti helyek alig léteztek, pedig azok gyarapítását a magyarok nem akadályozták). Az első hatalomváltással megkezdődtek a nemzeti és etnikai háttérű emlékezeti helyek bontásai, egyelőre csupán azoké, amelyek nyilvános térben az Osztrák–Magyar Monarchiára és a magyar államiságra emlékeztettek. Mindez párhuzamosan zajlott a magyar emlékéllítés visszaesésével és a történelmi térfoglalást szolgáló román terebélyesedésével. A 20. század második felével összevetve, noha az akkor még túlnyomó többséget alkotó magyarságot ez utóbbi is érzékenyen érintette, e terebélyesedés relatíve mérsékeltnek mondható. Ezek nagy részét – immár retorzióként – eltüntették a „kis magyar világban” (1940 és 1944 között), egyszersmind próbálták pótolni a két világháború közötti magyar veszteségeket.

Az újabb, egyúttal kommunista hatalomátvétel után ismét emlékmű-tisztogatás következett, amely azonban nemcsak a magyar vonatkozásokat érintette, hanem a királyi Romániára emlékezést is. Azaz nem állították vissza mind az 1940 előtti román emlékezeti helyeket, csak az új rend ideológiájának megfelelőeket. Az utóbbi történeti kánonjában új szereplőként jelentek meg a munkásmozgalmi hősök, a román és a szovjet hadsereg, magyar vonatkozásban pedig a magyar–román kapcsolatokra, közös múltra való utalások. Az utóbbi internacionalista vonatkozásként a román nemzeti narratíva kommunista változatában is helyet kaphatott.

Az 1990-től máig tartó időszakkal külön fejezetben (részletekbe menően csak 2004-ig) foglalkozik Jakab Albert Zsolt. Ekkor hosszabb-rövidebb idő alatt elsősorban az 1945 után a kommunista ideológiához kötődő emlékéllítések gyérültek, paradox módon a magyar kommunisták néhány emlékművének lebontásával vagy áthelyezésével a magyar emlékek is fogyatkoztak. Sőt nem egyszer a magyar–román kapcsolatokra utalás marginalizálódott vagy vált „szalonképtelenné”. Egyébként magyar emlékeket ez a változás kevésbé érintett, tekintve, hogy a kommunista korszakban újabb magyar em-

lékezet-kihelyezésekre alig került sor. Az 1945 után jelentkező elemek közül töretlenül folyamatos csupán az elhurcolt zsidóságra emlékezés maradt.

A diktatúra bukása az emlékállítás új, az addigiaknál intenzívebb szakaszát indította el, elsősorban a román nemzetépítés jegyében. Nemcsak a két világháború közötti, ám 1945 után nemkívánatossá vált emlékezeti helyeket állították vissza, hanem az újabb történelemértelmezéshez igazodva számos új elemmel gyarapították a repertoárt. A magyaroknak pedig hamarosan tapasztalniuk kellett, hogy a parlamentáris demokrácia nem föltétlenül toleráns a kisebbségekkel, sőt újabb etnikai feszültségeket is gerjeszthet. Gheorghe Funar polgármestersége idején (1992–2004) nyilvános térben kiemelkedően nagyszámú román emlékezeti helyet létesítettek, legtöbbször teljesen újakat, valamint esetenként áthelyeztek vagy mutatósbabra cseréltek. Magyar emlékállításra ugyanakkor hivatalos engedélyt nem adtak ki, így az is inkább félnyilvános, sőt zárt terekbe kényszerült (kapualjak, előterek, folyosók, udvarok, templombelső, dísztermek stb.). 1989 és 2004 között a 131 román emlékállításból 96 nyilvános, 35 zárt térbe került, a magyaroknál ugyanez 3:33 arány volt (vö. *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat...*, 234). Míg a román emlékállítók elsősorban az állam, a város, különféle testületek, a magyaroknál ezek az iskolák, egyházak, egyesületek, civil csoportok, magánszemélyek köréből kerültek ki. A többség nemcsak hatalmi súlyával befolyásolta a helyzetet, hanem alaposan átgondolt elképzeléseket valósított meg. Korábban is megfigyelhető volt, hogy a magyar emlékezeti helyekkel párhuzamosan, azok közelében, mintegy rivalizálva állítottak román emlékeket. Ez a gyakorlat egyre sűrűbbé vált. Sőt nem egyszer az emlékműavató ünnepségeket magyar történelmi évfordulók, nemzeti ünnepek napjára tették (március 15.).

Jakab Albert Zsolt fontossága okán külön fejezetet szentelt az egész történet hozsuzmetszetében 1848/49 emlékének is, melyen ugyancsak jellegzetesen nyomot hagytak a hatalomváltások. Tudvalévő, hogy a szabadságharc történelmi emlékezete a kiegyezés korában magyar viszonylatban általában sem volt problémamentes. A román narratívában a 20. század második felében vált egyre hangsúlyosabbá a kultuszának megalkotása. Egyidejűleg a magyar történelmi emlékezetet ellensúlyozandó a szabadságharc eseményeinek a magyarokra nézve kompromittáló mozzanatait emelték ki.

Az emlékállítások elágazása vagy szembenállása azonban nemcsak a politikatörténet területén mutatkozik meg, hanem attól távoli, „semlegesnek” mondható vonatkozásokban is. Szembetűnő például, hogy a kolozsvári román egyetem, mindenekelőtt orvoskara professzorainak szobrok és táblák sorával hatalmi rendszereken átívelő, jelentős kultuszt teremtettek. Az alapítás időpontjából (1919) és körülményeiből adódott, hogy közülük számosan tanszék- vagy iskolaalapítók lehettek, de például a nemzetközi orvostörténetben számon tartott Apáthy István vagy Hőgyes Endre, a Ferenc József Tudományegyetem professzorai nevét hiába keressük az emlékezeti helyek között. Azonban itt távol áll tőlünk – ha megvalósulna, egy alighanem újabb kötetet kitevő – hiánylista összeállítása vagy az emlékezetkánonok összevetése.

A szakirodalom az emlékállításokkal kapcsolatban szimbolikus térszervezésről és szimbolikus térfoglalásról ír. Kolozsvár viszonylatában a történelem és a jelen birtoklá-

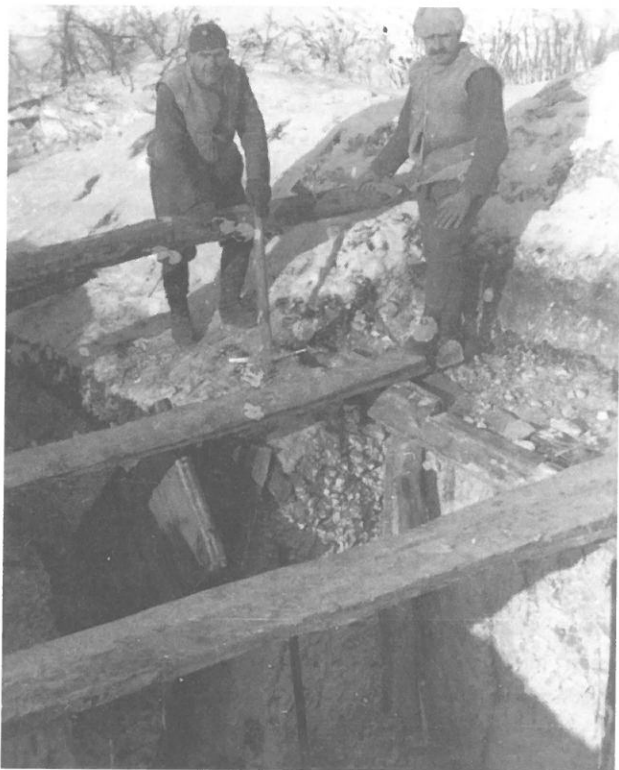
sáért szimbólumokkal (emlékállításokkal) folytatott valóságos térfoglalásról is lehet beszélni. Az utóbbi száz év emlékezet-kihelyezéseinek kirívó aránytalanságai és fonáságai erről szólnak.

Egy évszázad alatt óriási történelmi változásokat ért meg a város. E sorok írója – akinek sosem éltek fölmenői vagy rokonai a mai Románia területén – egyetemistaként éppen ötven esztendeje érkezett először Kolozsvárra, ahol lépten-nyomon hallott az utcán magyar szót, az üzletekben pedig szinte mindenütt boldogult magyarul. Ellenben amikor három éve legutóbb járt a városban, már meglehetősen ritkán volt részben ebben a nyelvi élményben, annyira visszaszorult a magyar nyelv használata. A szubjektív észlelés alátámasztásául idézünk a műből népszámlálási adatokat. 1910-ben Kolozsvár 60 808 lakosából 50 704 vallotta magát magyarnak, 7562 románnak, 1676 németnek (a kisebb csoportokat nem vesszük számba). 2011-ben a 309 136 lakosból 247 504 volt román (80,3%), 49 426 magyar (16%), 516 német anyanyelvű. A magyarok utoljára az 1956. évi népszámlálás szerint voltak alig, de éppen abszolút többségben (a 154 723 lakosból 77 839 magyar, 74 623 román anyanyelvű, lásd *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat...*, 79–80). Kolozsvár etnikai és nyelvi összetétele a korábbi évszázadokban is változott (például a középkor végétől a magyarok számának növekedése, a németek csökkenése, a zsidók és a románok megjelenése). De ez a folyamat lassan, folyamatosan, kényszerítések nélkül ment végbe, nem olyan nagy arányokban és gyorsasággal, mint az utóbbi évszázadban. A magyar nyelv és etnikum rohamos visszaszorulásának pontosan megragadhatók az okai, ezekre szerzőnk utal is, minthogy azonban ennek a fontos, de szorosan értelmezett tárgytól elágazó kérdéskörnek a taglalásába nem bocsátkozott bele, itt mi sem tartjuk feladatunknak azokat felsorolni.

Az ikerkönyv tükrében ezért neveztük Kolozsvárt „frontvárosnak”, ahol lassan egy évszázada folyik a küzdelem a történelmi emlékezetért, az emlékezet helyeiért, magáért a történelemért, esetenként etnikai feszültségek tudatosan tervezett szításától sem mentesen. A háborús képnél maradvány sűrűn beépített település lévén, a harc szó szerint utcáról utcára, épületről épületre folyik, noha fegyverzaj nem kíséri. Nem kell erőltetve dramatizálnunk a helyzetet, a kötetek adattára olyan bőséges, az elemzések és a kommentárok olyan alaposak, a kultúratudomány és a történetírás legkorszerűbb elméleti tanulságaival olyan pontosan érvelnek, hogy a részletek további idézéséből a mű ismeretében alighanem ennyi is elegendő.

„Kelet-Európa posztoszocialista, posztdiktatórikus társadalmában végzett kutatások is arra az eredményre jutottak, hogy a 20. századi közgondolkodás és közpolitika egyik legérzékenyebb területe a kollektív emlékezethez való viszonyulás” – írja a szerző (*Emlékállítás és emlékezési gyakorlat...*, 50). Az emlékállítással a történelemért folyó, etnikumok közötti küzdelemnek számos jelével találkozhatunk a Kárpát-medence sok más helyén is, de megközelítőleg sincs még egy hasonló arányban megterhelt terepe, mint Kolozsvár. Az ide látogató akár csekély társadalmi-történeti érzékenység birtokában is nagyon hamar észlelheti az emlékművek, emléktáblák, szobrok jelentős számát. Az ikerkönyvek tárgyilagosan föltárják a jelenség múltját, bemutatják jelenét, magyarázzák, rögzítik irányait.

Az impresszum mellett mindkét kötetben szerepel a következő közlemény: „A kötet tartalmáért a szerző vállal felelősséget, a kifejtett vélemények nem feltétlenül tükrözik a KJNT [Kriza János Néprajzi Társaság], az NKI [Nemzeti Kisebbségkutató Intézet] és Románia Kormánya álláspontját.” Pedig a szerző mindvégig fokozott óvatossággal ügyel a tudományos objektivitásra, az aktuálpolitikától és a politikai pártoktól távol tartja magát, szigorúan ügyel rá, hogy az elbeszélésben és a kommentárokban csakis a tények, ne pedig az érzelmek érvényesüljenek. Munkája teljes mértékben korrekt és hiteles. Ezért a felelősséggel a kiadók által így egyedül hagyni méltánytalan. Hogy erre a mondatra egy önmagát demokráciának deklaráló országban mégis szükség volt, az olvasóban a történet bizonytalan távlatának érzetét keltheti.



Téli bunkerásás közben (Babucs Zoltán gyűjteménye)